

BLAZOVICH LÁSZLÓ

HOSPESJOGOK ÉS AZ ÁRPÁD-KORI VÁROSOK

A nagy népvándorlás felforgatta az Európában addig élt népek területi elhelyezkedését, jogrendszerét, és új államok születését eredményezte, azonban az egyéneknek és egyes csoportoknak a különböző okok miatt bekövetkezett helyváltoztatása ezután sem szűnt meg. Északról délre és fordítva folytatódott a mozgás, a meghatározó irány azonban nyugatról kelet felé tartott. A túlnépesedés indította útnak a fejüket vándorlásra adók nagy részét. Északon a frízek és hollandok indultak útnak a lengyel területek és a Kijevi Fejedelemség felé, délebbre a vallonok és franciák közül vettek sokan vándorbotot. Közülük többen eljutottak a Kárpát-medencébe, feltehetően már ekkor a Duna vizén, illetőleg völgyében tették meg az utat. Időben őket a németek követték. E szabad jogállású idegeneket hazánkban társadalmi helyzetüktől függetlenül, legyenek ők egyháziak, lovagok, kézművesek vagy parasztok, *hospeseknek*, „vendégeknek”, „vendég telepeseknek” nevezték. Később a Magyarország területén belül egyénenként és csoportosan vándorló magyarokat és szlávokat ugyancsak *hospeseknek* nevezték.¹ Csak egy példa az e tekintetben ritkán emlegetett vidékről, az Alföldről: Hódvásárhelyre 1463-ban érkezett egy Borsos Imre nevű *hospes*.²

A *hospesek* magukkal hozták származási jogukat (*lex originis*), amelyet az őket telepítő birtokosokkal a tárgyalásaik, egyezkedéseik során fogadtattak el. E jog előzménye az 5. századtól alakult ki, amikor például a Frank Birodalomban az egyes törzsek keveredtek, kialakult a származáson alapuló, személyhez ta-

1 Fügedi 1981, 398–418.; Kubinyi 1994, 273.

2 Hódmezővásárhely története 1954, 306.

padó jog elve, amely csak személyileg pontosan meghatározott kört illetett meg, és egy illető bárhol éljen, e jog védelme alatt állt. Érvényesítésének eszköze a jog kinyilvánítása, az adott származás szerinti joghoz ragaszkodás (*professio iuris*) a bíró előtt, akinek ez alapján kellett ítélnie.

Már a Karoling-korban egyre erőteljesebben törekedtek e jog hatályának az átvezetésére a területiség elvére, amely megjelenik a *kapitulárek*ben is. A származási jogot és a *professio iurist* azonban csak a 13. század közepére váltotta fel a területi elv. Ennek ellenére Itáliában még a 13. században is előfordult, sőt, a *Szász tükör*ben ugyancsak találhatók esetei.³ Megszűnésének okai a lassú társadalmi változásokra vezethetőek vissza, azonban hatása nem múlt el könnyen, a Magyarországra érkező *hospesek* emlékezetében élénken élt, és új hazájukban ugyancsak alkalmazták.

A *hospesek* az egykori Római Birodalom nyugati területéről érkeztek, bizonyára több évszázadon át éltek a magukkal hozott jogrendszerben. Az őket urukhoz kapcsoló személyi és dologi függésben az előbbtől már korábban megszabadultak. Ezért vállalkozhattak a vándorútra, és ezen szabadságukat új hazájukban is megtartották. Mint ismeretes, a középkori európai jog alapvetően a római és germán jog alapján született. Feltehetően az előbbi tovább élése nyomán alakult ki e jog, és közel állt a városihoz, amely főképp Itáliában és a Német Birodalomban átalakulva tovább élt a városokban.⁴

A vallon, francia és olasz (neolatin) népességet latinoknak nevezték a korabeli magyar források. Közülük néhányat veszünk számba, elsősorban királyi birtokokon élőket, mert leginkább, amint a szakirodalom már megállapította, ott telepedtek le⁵ feltehetően dinasztikus kapcsolatok eredményeként. Esztergomban, a királyi városban a piactér déli oldalához csatlakozott a latin városrész, ahol francia, vallon és olasz távolsági kereskedő és iparos népességet telepítettek le, akik 1255-ben oklevélkiadó és pecséthasználati jogot kaptak.⁶ A 11. században Fehérvárra (Székesfehérvár) érkező kereskedő „olaszok” feltehetően hasonló ki-

3 Ruszoly 2011, 30.

4 Az itáliai városi jogra és összefüggéseire a római joggal lásd Parthenopeis 2021. Különösen I. Könyv 55–65. fejezet.

5 Solymosi 1998, 14.; Zsoldos 2010, 36.

6 Györffy 1987, 256, 259.

váltságokat kaptak, mint az esztergomiak.⁷ A *Franca villa* (Nagyolaszi, Mandelos) néven a forrásokban feltűnő település, amelyet a Szerémségben valamelyik király telepített be a francia nyelvet beszélő vallonokkal, a 13. században vált igazán jelentőssé a híres szerémségi borvidék egyik településeként.⁸ A középkori Zágrábnak a lakossága horvátokból (szlavónokból), magyarokból, németekből és latínokból (olaszokból vagy vallonokból) verbuválódott.⁹ Amint a fentiekből láttuk, az Árpád-kori *hospesek* földművesekből, iparosokból és kereskedőkből kerültek ki, a 13. századtól jelentős szerepet játszottak az ország társadalmi és gazdasági fejlődésében, a szőlőtermesztés és bortermelés kialakításában. A királyi városban forgolódo nyugatról érkezett papok és katonák, szintén *hospesek*, történetének tárgyalását nem tekintjük jelen témánk részének.

Patakra (Sárospatak) ugyancsak vallonok vagy olaszok érkeztek. Az első fennmaradt *hospes*-kiváltságlevelet 1201-ben kapták Imre királytól. Benne a király a mai jogágaknak megfelelően közjogi, magánjogi és gazdasági jogi kiváltságokat adományozott a *hospesek*nek. Lehetővé tette a szabad bíróválasztást, amellyel a *hospesek*nek saját jogszolgáltatási és igazgatási szabadságot engedélyezett, fellebezési hatóságként pedig a saját vagy a nádor ítélőszékét jelölte meg. Ezzel kiemelte őket a várnagy, illetőleg a megyés ispán hatásköre alól. Az adók és szolgáltatások, azaz a pénz- és terményjáradék kezelését teljesen átengedte nekik, azaz a dologi függésből adódó szolgáltatásokat nem személyenként, hanem közösen teljesítették, ami a terhek felosztását és a járandóságok összegyűjtését jelentette. Azért nem fejenként, hanem együttesen, községként feleltek.

További, a *hospes* község egészét érintő kiváltság az, amelyben a király megtiltja az előkelők és az ország nemesei részéről bármiféle kár okozását, amely talán nemcsak az erőszakos fellépésüket tiltja a *hospesek*kel szemben, hanem a beszállásolásukat is, ami az átvonuló főurak és kíséretük szállását és ellátását jelentette, ami nagy teherrel járt. Ez azonban nem zárta ki a király és kíséretének helyfoglalását.¹⁰

7 Zsoldos 2010, 18.; Takács 1994 477.

8 Engel 1994, 595.

9 Rokay–Takács–Wehli 1994, 739.

10 Blazovich 2018, 389–392. A szállásadásra lásd Solymosi 1998, 55–57.

A magánjog területéről az öröklés archaikusabb formáját hagyományozta ránk az oklevél, amely szerint csak a fiúk örökölnek, ha nincsenek, akkor az örökhagyók szabadon rendelkezhetnek, hogy leányaikra, fiú- és leányunokáikra vagy bárki másra, akit örökbe fogadnak, hagyhatják vagyonukat. Ezen tétel szerepel az itáliai városi jogban. Raymundus Parthenopeis erről így ír: „A régi jog szerint a női örökösök semmiféle joggal nem rendelkeznek az atyai örökséggel kapcsolatban, amíg a férfi örökösök élnek.”¹¹

A szakirodalomban vita alakult ki, amelyet nem részletezünk, hogy a pataki vagy a (bodrog)olaszi *hospesek* részére adta a király a kiváltságokat. Számunkra a figyelemre méltó kiváltságoltak jogi helyzete. Ha az olaszoknak adta, akkor az utódaik jobbágyok maradtak, ha a patakiaknak, akkor mezővárosi parasztpolgárok lettek. Raymundus nyomán viszont kétségtelen itáliai származásuk, amelyet az Olaszi helynév szintén megerősít.

A patakiak számára kiadott oklevélben megtaláljuk a *hospes*jogok magját: a szabad bíróválasztást, amely régi kifejezéssel élve a községen belüli törvénykezést biztosította, amely együtt járt a megyés ispán hatóságának kiiktatásával a királyhoz való fellebbezéssel, a vérségi kötelék megtartása mellett az örökítés szabadságával, amely magában foglalta a ház és a telek feletti rendelkezés jogát, továbbá a közösen, feltehetően egy összegben végzett adózást. E szabadságokat az újabb és újabb *hospes*kiváltságokat rögzítő oklevelek tovább szélesítik és bővítik, valamint részletezik. A későbbiekben pedig benne foglaltatnak a városi privilégiumlevelekben és a városi jogkönyvekben.

A *hospesek* között sajátos helyzetet foglaltak el a *várhospesek*, akiket a királyok várföldekre telepítettek le. Bár ők már korábban rendelkeztek a személyes szabadság teljességével, a „köz vagy arany” szabadsággal, abból mégis kénytelenek voltak leadni. Kötöttségük megnyilvánult abban, hogy várispán vagy porkoláb ítélkezett felettük, katonai szolgálattal tartoztak a várispánnak, és bizonyos egyösszegű juttatásokra kényszeríthették őket. Ezáltal felemás helyzetűekké, kötött *liberekké* váltak. E helyzetből két irányba vezetett az út. Vagy eladományozta őket birtokukkal együtt a király egy magánföldesúrnak, akivel

11 Parthenopeis 2021,134.

szemben nem mindig tudták megvédeni korábbi szabadságukat, és jobbágyi sorba süllyedtek, vagy megvédték szabadságukat, falunagyuk ítélkezhetett felettük, fellebbezéssel pedig a királyhoz, illetőleg annak egyik tisztségviselőjéhez fordulhattak, más szabad királyi *hospes*ekhez hasonlóan,¹² amint az láttuk a pataki *hospes*ek esetében.

A *hospes*eknek újabb határozott jellegű csoportját képezték a szászok (erdélyi és szepességi), akik a 12. századtól a 13. századig kisebb-nagyobb csoportokban érkeztek Magyarországra. A szász elnevezés később alakult ki, talán véletlenül, amint a török idők után hazánkba érkező németek egységesen sváb elnevezése. A szászoknak mondott népesség ugyanis a német birodalom számos szögletéből érkezett.

Az erdélyi szászok nagyobb számban II. Géza király (1141–1162) uralkodása idején telepedtek be, maga az *Andreanum* említi a II. Gézától kapott kiváltságait. A király az Altlandba, a Nagyszeben–Újegyház–Nagysink tengely két oldalán letelepedőknek kiváltságokat adott, a feltehetően szóban kötött megállapodások az újabban születettek mellett bekerültek az 1214 után II. András király által kiadott *Andreanumba*, amely a korban adható összes szabadságjogot tartalmazta. Ezzel a szászok a legteljesebb *hospes* szabadságot kapták, mégpedig területi autonómia formájában, a földművesek a falvaikban, az iparosok és kereskedők pedig városalkotó elemként későbbi városaikban tárgykorszakunk végéig, sőt azon túl is megtartották kiváltságait.¹³ Éppen ezért érdemes áttekintenünk e hamarosan 800 éves kiváltságlevelet.

A privilégiumlevél¹⁴ mindenekelőtt a szászok területét határolta körül kiterjesztve azt addig általuk nem birtokolt vidékekre. A nyugati végét Szászvárosnál (Orăștia) jelölte meg, a keletit pedig Barótnál (Barolt) vonta meg. Kiterjesztette továbbá a székelyek földjére, amely nem azonos a későbbi székely területekkel, Sebes (Szászsebes, Sebes) és Daróc (Honoróddaróc, Dráuseni)

12 Szűcs 1981,115; Kristó 1991, 25–35.

13 Blazovich 2007, 509–526. Különösen 509–514. A vonatkozó szakirodalmat lásd a tanulmány irodalomjegyzékében.

14 Reg. Arp. 1923. 413. sz. Anjou-kori oklevéltár 1996, 173. sz. A részletes bibliográfiát lásd ott. A latin szövegnek már készült 18. századi magyar fordítása. Mai helyesírással, ám törekedve eredeti stílusának megőrzésére átírta és fordította: Érszegi 1998, 101–105.

földjére. Nyugat felől Hunyad megye, délen az országhatár, Fogarasföld, keleten Székelyföld, északon pedig Küküllő és Fehér megyék határolták. Ide kapcsolódva erdőket és vizeket kaptak, amelyet gazdagok és szegények egyaránt használhattak. Az adományozott területekről telkeket a király nem juttathatott másoknak.

Maguk választják előjárójukat, aki igazságszolgáltatási és igazgatási feladatokat lát el, a király fellebbezési fórumukként a szász ispánt és önmagát jelöli ki számukra. Tanúkat a peres pénzügyekben a saját vidékükről választhatnak. E témára az oklevél több pontban tér vissza. Papjaikat, azaz plébánosaikat ugyancsak saját maguk választhatják, ami azért fontos, mert a korabeli ember életének mindennapjaiban jelen volt az egyház. A beszállásolás terhe alól részben felmentést kaptak. Ami a patakiak kiváltságához képest új, az az út- és vásárvámszabadság, a bizonyos napokon engedélyezett sóvásárlással és -szállítással, ami a városi kiváltságok felé mutat, akárcsak az önálló pecséthasználattal, amely autonómiájuk fontos biztosítója.

A kiváltságok elnyerése fejében viszonzással tartoznak az alattvalók. Évente 500 márkát fizettek kamara hasznaként. A pénz beszedőinek ellátására is kötelezte őket a király. A márka egyébként nem pénz, hanem súlyban mért arany és ezüst mérésére szolgáló fizetési eszköz volt. Hadi szolgálatot is tartoztak teljesíteni, amely a városalapító oklevelekben ugyancsak szerepel, mégpedig a király seregében az országon belül 500 vitézt, országon kívül 100-at, ha főtiszt vezet a sereget, akkor csak ötvenet kellett kiállítaniuk. E számokból arra következtethetünk, hogy az erdélyi szászok száma ekkor 10 ezer főt tett ki. Az *Andreanum*mal azért foglalkoztunk részletesebben, mert a benne felsorolt jogokat illetően összekötő kapcsolatot jelent a *hospes*jog és a városi jog között. Tartalmával pótolja azokat a városi *hospes*-kiváltságleveleket (pl. Székesfehérvár, Pest), amelyek alapját képezték a városalapító privilégiumleveleknek. Mielőtt e tárgyunk ismertetésébe fognánk, tekintsünk rá egy másik szász jogcsaládra, a szepességi szászokéra.

A szepességi szászok (*simpliceshomines*) a tatárjárás után érkeztek a nekik adott területre, a Szepességbe (*Zips*). Több helyről toborozták őket, mivel azonban a városaikban később főként a magdeburgi jogot használták, nagyobb részük Szászföldről érkezett Lengyelország felől a Kárpátok hágoín és szorosai-

in átkelve. Az ő jogaikat és kötelezettségüket később, 1271-ben foglalta írásba V. István király (1270–1272), amelyet I. Károly király 1317-ben módosított és megerősített. Privilegiumaik közé tartoztak a szabad bíró- és plébánosválasztás mellett a szabad vadászati, halászati és bányászati jogok. Ispánt (gróft) szabadon választhattak, aki együtt ítélte a mindenkori szepesi ispánnal (*Burggraf*), ami egyúttal az állami felügyeletet és ellenőrzést biztosította felettük. A két bíró azért ítélkezett együtt, mert a szászok ispánja ismerte a jogukat. A szepesi szászok falvaikban és városaikban éltek. Lőcsét már az 1271-es oklevél a kerület fő helyének (*civitas provinciae capitalis*) nevezte. Kerületükön kívül senki más nem idézhette őket bíróság elé. E kiváltságok fejében 300 finom ezüstmárkát fizettek, és 50 katonát tartoztak kiállítani a király seregébe. Emellett minden bizonylatos határvédelmi feladatokat is elláttak.

A Szepesség név a szép magyar melléknév tulajdonnévi formájából ered, a szepességi szász *hospesek* jogát a tárgykorunkon kívül, 1370-ben készült *Zipser Willkür* (Szepességi jog), a provincia jogkönyve, foglalja magában, amely közjogi, tulajdonjogi, kötelmi jogi szabályokat tartalmaz, továbbá kitér a törvénykezés szervezetére, az eljárásjogra, a büntető jogra, valamint az iparra és a kereskedelemre vonatkozó szabályokat tartalmaz. A *Zipser Willkür*-ben a *Szász tükör* hatása fedezhető fel. Demkó Kálmán és Heiner Lück számos artikulumban mutatta ki az egyezéseket. Rendszeres áttekintésük után 37 olyan szabály található, amelyekben részben vagy egészben kimutatható Eike von Repgow művének hatása.¹⁵

Amint fentebb említettük, a *hospesek* számára kiadott oklevelek és pecsétek előzményét és forrását képezték a városi kiváltságleveleknek. Világosan bizonyította ezt Zsoldos Attila Kubinyi András tanulmányát felhasználva, amidőn kifejti, hogy Fehérvár első fennmaradt oklevelét „Fehérvár bírója, tizenkét esküdtje és ugyanazon vár valamennyi polgára nevében adták ki”, ugyanakkor az oklevélen függő pecsét körirata: *S[igillum]Latinorum civium Albensium* (A fehérvári olasz polgárok p[ecsétje]). A pecsét árulkodik arról, hogy azt a fehérvári latinok mint *hospes* község kapták, a pecsét formai elemei is erre engednek

15 Kordé 1994, 618–619.; Blazovich 2005, 43–70.

következtetni.¹⁶ Zsoldos Attila részletesen elemzi a töredékesen fennmaradt 1237. évi fehérvári kiváltságlevelet, és tárgyalja, hogy melyek lehettek a további részei. Jó úton jár, mert az eredeti oklevelet ismerő kortársak és utódok csak ezen tételek alapján hivatkozhattak a fehérvári jogra, az utókor meg ezekből ismerheti meg e jog tartalmát.¹⁷

Mint ismeretes, a későbbi városi privilégiumlevelekben az adományozó királyok ezért hivatkozhattak a fehérvári, majd a fehérvári és budai jogra, bár részleteikben már nem ismerték azokat. A Mohács előtti korszak vége felé, 1498-ban, amikor II. Ulászló király megerősítette a szegediek kiváltságait, még Fehérvár és Buda szabadságaira hivatkozott.¹⁸ A szegediek a korszak vége felé feltehetően azért írtatták be a fehérvári jogot, mert kiváltságaik régi mivoltát szerették volna hangsúlyozni.

Már Zsoldos Attila felvetette a városi jogcsaládok magyarországi hiányát. Ez a fehérvári és budai jogra való hivatkozások ellenére így van. Az egyes városjogok kialakulásában ugyanis nem játszott szerepet az anya- és leányvárosok helyzete, amelynek lényege a jogkölcsonzésben öltött testet, illetőleg az anyavárosból kirajzók magukkal vitték városuk jogát új településükre. Vitatott peres ügyekben pedig nem egyszer döntésért az anyavároshoz fordultak. Ilyen eset történt például akkor, amikor már jóval tárgykorszakunk után a lőcseiek egy ügyben a magdeburgi esküdtszékhez fordultak.¹⁹ Egy város csoport, a tárnoki városoké azonban létrejött Magyarországon. E szabad királyi városoknak nevezettek a budai jogon alapuló tárnokjogot használták, és a tárnokszéken az egyes városok (Buda, Sopron, Pozsony, Nagyszombat, Bártfa, Eperjes, Kassa és nyolcadikként Pest) küldöttei a tárnokmesterrel együtt társas bíróságként ítéleztek. Közülük többen birtokolták a Budai jogkönyvet és Raymundus Parthenopeis idézett művét. Nem véletlenül maradt ki közülük a szász-magdeburgi joggal élt Lőcse és a vallon gyökerű Fehérvár.

16 Zsoldos 2010, 35–36.; Kubinyi 1972, 152. A pest-budai pecséthasználat kialakulásának hasonló fázisai lehettek: lásd Kubinyi 2009, 271–306. A pecséthasználatra lásd még: Ladányi 1996, 155.

17 Zsoldos 2010, 36–41. Az oklevél tartalmi és átírt változatainak latin szövegét és magyar fordítását közreadta Neumann Tibor (Neumann 2010, 43–122.).

18 Reizner 1900, 88. Kristó Gyula fordítása. Oltvai 1968, 30–31.

19 Reggow 2005, 53–54.

Amint láttuk, a magyarországi városjog a *hospes*jogban gyökerezett, maga az európai városjog azonban a kereskedőjogból alakult ki. A korai 11. században keletkezett forrásokban felbukkanó régi gildékben az addig használt jogtól eltérő lett hatályos. A városi jog és a városi község kialakulása együtt járt.²⁰

A nyugat-európai városfejlődés hosszú folyamat, ám bizonyos „pillanatok” kiemelkednek belőle, mint amilyen az alapító oklevél születése és a városfal építésével az egész város területének körülkerítése. A városfal a korabeli városlakók számára nem romantikus külsőséget jelentett, hanem védelmet a támadásokkal szemben. A megszorodott lakosság a vár szűk területén nem fért el, éppen ezért a körülötte fekvő területet ugyancsak fallal övezték. Így megszűnt a vár és a város topográfiai kettőssége. A városfal egyúttal egy sajátos jogterületet, a városét kerítette körül, amely nagy mértékben különbözött a rajta kívül élők jogától. A kőfal nemcsak biztonságosabb életet nyújtott a városlakó iparosok és kereskedők számára, hanem a polgári rend tekintélyét is növelte, továbbá kulturális szempontok járultak vele, mint például a már említett sajátos városi jogrendszer szimbolizálása. A falépítés a városi lakosság legnagyobb közös vállalkozását jelentette, amely sok helyen a városúr támogatásával történt. Építése a közletről és távolról a városba érkezőket egy közösséggé, községgé kovácsolta a helyi azonosságtudat és a helyi jog tekintetében egyaránt. A szabadságokkal ellátott települések között azonban egy sajátos köztés forma is létezett, a szabadságjogokkal felruházott falvaké. Közéjük tartoznak a Szepességben a soltészok által telepített falvak – közülük kevés emelkedett városi szintre. Számos *hospes* település élt Magyarországon e jogokkal, azonban ők megmaradtak a feudális környezetben, lakóik végül jobbágyok maradtak azok felső rétegét képezve.²¹

Így született meg a középkori város, valamint annak társadalma és joga, amelynek elemzését négy sarokpillér: a városi béke, a városi szabadság, a városjog és a városi alkotmány tisztázása könnyíti meg. E jogokat a hazánkba érkező városalapító *hospes*ek magukkal hozták már. A városi béke különbözött az országos és tartományi békéktől, az állandóság jellemezte, megtöréséért büntetés járt, és a város minden lakója hatálya alá tartozott. A magánharc minden formá-

20 Dilcher 2006, 37–50.

21 Ennen 1987, 78–110.; Isenmann 2014, 99–102.; Teiszler 2007, 39–45.

ját kizárták, amellyel a béke különös szigete jött létre. E béke tagolódott, például szabályok rögzítik a városi rend mellett a ház békéjét és a vásárok békéjét. A privilégiumlevelek eme alapkövetelményt, mert általánosan elterjedt volt, nem hangsúlyozzák, ám a városi jogkönyvek nem egy artikulusába bekerültek.²²

A városi szabadságot kettős értelemben foghatjuk föl. Egyrészt jelenti egy-egy városnak mint jogi személynek (községnek) alkotmányjogi állását, amely más-más tartalmat hordozott az egyes városok számára, másrészt jelentette a polgárok személyes szabadságjogait. A középkor sajátos viszonyainak megfelelően a nagy- és kisvárosok polgárainak szabadsága tarka képet mutatott, más volt az egyes városokban a polgárok által elért szabadság foka. E kiváltságokat, mint láttuk, már a *hospes*jogok tartalmazták.

A városnak mint jogi személynek, a polgárok községének szabadságjogai közé tartoztak az önálló bíró- és tanácstagválasztás, ami majd a városi alkotmányjogban kap részletes kifejtést, valamint sok helyütt a plébánosválasztás, a városfal építése és védelme, valamint a gazdasági kiváltságok: a vásártartás és a vámmentességek. A polgárok szabadsága a városi telkek és azokon épült házak kötöttségek nélküli tulajdonlását és örökítését jelentette, továbbá a szabad házassági jogot. A polgárok a városi bíróság ítélezése alá lettek rendelve. A foglalkozás (iparos, kereskedő, földműves) szabad választásának lehetősége ugyancsak a polgárok egyéni szabadságának a körébe tartozott. Végeredményben a polgárok kiszabadultak a városúr személyi és dologi függéséből, szabadságukat adókkal váltották meg. Ezt jelentette a „városi levegő szabaddá tesz” szállóige. Arról azonban ne feledkezzünk meg, hogy e szabadságjogokkal csak a teljes jogú polgárok rendelkeztek, a napszámosok, szolgák és cselédek nem, más jogokkal éltek a városúr és az ott lakó nemesek, valamint az ő tisztviselőik és szolgálk. A város községének és tagjainak, a polgároknak a szabadságát az egyes városok nem egyszerre szerezték meg. A város ideáltípusának eléréséhez hosszú út vezetett, volt olyan, amely sohasem érte el azt.²³

A világi egyháztagok vallásos élete elsősorban a plébánia keretei között folyt. A világi papok és a szerzetesek a kánonjog hatálya alatt éltek. A plébános

22 Dilcher 1996, 71–73., 99–101.

23 Fügedi 1961, 44., 52., 57.; Dilcher 1996, 101–104.

és a plébániák számára a kánonjog biztosította a keresztelés, házasságkötés és temetés végzését, amit a szerzetesrendek nem láthattak el. A plébánia egyúttal az alsópapság életének színterét adta. Egyrészt az acholitusoktól a felszentelt papokig, másrészt a nagyobb plébániákon a káplánoktól az oltárosokon át a különböző javadalmasokig a plébános irányításával látták el a plébániához tartozó lakosság lelki gondozását. A plébánia és a templom egyúttal a közösségi élet fórumát alkották, ahol a vasárnapi szentmisére összejött a lakosság, akiket nemcsak a mise liturgiájába lehetett bevonni, hanem az alkalom lehetőséget nyújtott a város és a világ ügyeiről való tájékoztatásra és a hívek ilyenén szellemi és lelki befolyásolására, amiért a város vezetése nagyon fontosnak tartotta a plébánosválasztás megszerzésének jogát.²⁴

A városjog a városi béke és a városi szabadság alapján született azok lebontása, gyakorlati alkalmazása során. Alapjául szolgáltak a városi kiváltságlevél, a feljegyzett városi jogszabályok, valamint az egyes városi fő tisztségviselők rendelkezései. A városi jogban benne foglaltatik a közjog, a magánjog, továbbá a büntető- és végrehajtási, valamint eljárásjog, azonban nem azok klasszikus mai tagoltságának, a jogágaknak megfelelően, hanem az egyes normákban sokszor vegyesen megfogalmazva. Szétválasztásuk a mai jogi gondolkodás alapján sem egyszerű feladat. Szabályait a városi jogkönyvekbe foglalták.

A személyi joggal akkor még együtt kezelt családjog *artikulusai* meghatározzák a férfi és a nő feladatait, a gyerekek helyzetét a családon belül egészen a táplálkozásuk leírásáig. Az öröklési jogban *artikulusok* szólnak a törvényes és végrendeleti öröklés formáiról, amely a hazai városokban nem mindenütt volt ugyanaz. A városjog építési szabályokat tartalmazott, előírta a házak karbantartását. A szomszédjog egyes szabályai máig hatályosak. A piacjog leírta az egyes árucikkek árusításának helyét a piacon belül, továbbá meghatározta a piac rendjét. Az árucseré és az áruforgalom könnyítését számos szabály foglalta magába.

A városi jog megfelelt a társadalomban lejátszódó társadalmi változásoknak, levetette a hagyományok bilincseit. Az érdekelt felek megegyezésén alakult ki, amelyet közös akarat nyilvánításával fejeztek ki. A tanács határozataival vál-

24 Kurze 1966, 451–460.; Isenmann 2014, 631–633.

toztathatták, árnyalhatták és újíthatták meg annak ellenére, hogy erős gyökerekkel kötődött a szokásjoghoz.²⁵

Ugyancsak a városi szabadságjog alapján már a 12. századtól született meg a városi alkotmány, amelyet minden város a saját útján alakított ki. Összefogta a város különböző csoportjait, a kereskedők társaságait és az iparosok céheit, amelyek szintén kialakították a szervezeti, ügyviteli szabályzataikat. A városi alkotmány tartalmazza a kormányzati hatalom formáit, amelyet a személyi hatalomtól függetlenül írt le. Magában foglalta mindenekelőtt a bíró és a tanácsstagok, a jegyző és a plébános választásának rendszerét, amivel egybefogta a város említett foglalkozási csoportjait, valamint a városrészek (utcák, fertályok) lakóit, akik előbb a népgyűlésen személyes részvétellel, majd küldöttek útján választották a tisztségviselőket. Ezzel kizárták az esetleg zavargásba torkolló nyílt hatalmi harcokat.²⁶ Amíg Nyugat-Európában a városi tanácsot és a bíróságot külön személy vezette, hazánkban a két tisztséget 1848-ig egy személy, a városi bíró. Ezért ismeretlen tárgykorszakunkban a polgármester elnevezés.

A városalkotmány része az igazgatás, a városi kancellária szervezetének leírása, amelyet a *Budai jogkönyv artikulusai* alapján írhatunk le. A várost a bíró és a tanács vezette. Hozzájuk tartoztak a közigazgatási ügyek, a városi intézmények és a városra tartozó egyházi ügyek. A hivatalt (kancelláriát) a jegyző irányította, aki a tanácsülési és bírósági jegyzőkönyvet vezette. A jegyző alá tartoztak az írnokok, akiket ő fizetett, továbbá a poroszlók, börtönőrök, a hóhér, valamint a kereskedelmi üzleteket közvetítők. A pénztárnok felett ellenőrzést gyakorolt, aki alá beosztott pénztárnokok és adószedők tartoztak. A városi intézményeket a bíró és a tanács irányította. A pénztárt, a pecsétet, a városfalat, az ispotályt, a piacot, a városi mérleget, a vágóhidat és másokat a város saját tulajdonaként kezelte, beleszólt a plébániák, az egyéb egyházak és kolostorok ügyeibe. A törvénykezést a bíró vezetésével a tanácsstagok látták el. Ide kapcsolódott még a pénzbíró, alpenzbíró és a piaci bíró. Budán fellebbezni a királyhoz, később a tárnokmesterhez lehetett.²⁷

25 Dilcher 1996, 104–110.

26 Isenmann 2014, 207–227.

27 Mollay 1959, 12., 22., 51., 53., 54., 56., 62., 105., 153–154., 236. a., b., 238–243. sz.

A városi alkotmány megfelelt a város gazdasági-társadalmi berendezkedésének, a kereskedelmi folyamatoknak és a forgalomnak, valamint a társadalmi mobilitásnak. Kifejezte egyúttal a városon belüli hatalmi viszonyokat. Mégpedig úgy, hogy igazodni tudott azok városon belüli változásaihoz. Ennek következtében a városi alkotmány a későbbi alkotmányok egyik fontos területeként fogható föl.

A városi jog fent említett négy sarokpillére a városokban a polgári kor kezdetéig fennállt. Hazánkban mindezt megalapozta a *hospesjog*. Az utána következő korszakban az egyes államokon belül a jogegység megszületésével már nem volt rájuk szükség, azonban a polgári államok jogi berendezkedésének számos példát nyújtottak, tehát nem kerültek teljesen a jogtörténet lomtárába.

Csontfaragásos ládika, 13. század
Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Győr

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Anjou-kori oklevéltár 1996.** *Anjou-kori oklevéltár IV. 1315–1317.* Szerk.: Kristó Gyula. Budapest–Szeged, 1996.
- Blazovich 2005.** Blazovich László: A Szász tükör és a Szepesség joga. In: Blazovich László – Schmidt József (közredja): Eike von Repgow: *A Szász tükör.* Szeged 2005, 43–70.
- Blazovich 2007.** Blazovich László: Az Andreanum és az erdélyi szászok az etnikai autonómiák rendszerében a középkori Magyarországon. In: Tóth Károly (szerk.): *Tanulmányok Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára.* [Acta Juridica et Politica. Tomus LXV.] Szeged 2007, 509–526.
- Blazovich 2018.** Blazovich László: A pataki hospesek kiváltságlevele. In: Thoroczkay Gábor (szerk.): Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 28.) Szeged 2018, 389–392.
- Dilcher 1996.** Gerhard Dilcher: *Bürgerrecht und Stadtverfassung im europäischen Mittelalter.* Böhlau Verlag. Köln–Wien–Weimar, 1996, 71–110.
- Dilcher 2006.** Gerhard Dilcher: *A városfogalom jelentéstartalma a történeti városkutatás számára. Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv, I. (2006) 37–50.*
- Engel 1994.** Engel Pál: Sárospatak. In: KMTL, 595.
- Ennen 1987.** Edith Ennen: *Die europäische Stadt des Mittelalters* (Göttingen 1972). 4. Göttingen 1987.
- Érszegi 1998.** Érszegi Géza: Andreanum. In: Blazovich László – Érszegi Géza – Turbulý Éva (közredja): *Levéltárak – Kincstárak. Források Magyarország levéltáraiból (1000–1686).* Magyar Levéltárosok Egyesülete. Budapest–Szeged 1998, 101–105.
- Fügedi 1961.** Fügedi Erik: *Középkori magyar városprivilegiumok. Tanulmányok Budapest Múltjából, XIV. (1961) 17–107.*
- Fügedi 1981.** Fügedi Erik: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek.* Budapest, 1981.
- Györffy 1987.** Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
- Hódmezővásárhely története 1954.** Nagy István (szerk.): *Hódmezővásárhely története. A legrégebb időktől a polgári forradalomig I.* Hódmezővásárhely, 1954.

- Isenmann 2014.** Eberhard Isenmann: *Die deutsche Stadt im Mittelalter 1150–1550*. Böhlau Verlag. Wien, Köln, Weimar, 2014.
- KMTL.** *Korai magyar történeti lexikon*. Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál, Makk Ferenc. Budapest, 1994.
- Kordé 1994.** Kordé Zoltán: *Szászok*. In: KMTL, 618–619.
- Kristó 1991.** Kristó Gyula: Öt pondust fizetők és várhospesek. In: *AUSZ Acta historica*, XCII. (1991) 25–35.
- Kubinyi 1972.** Kubinyi András: Székesfehérvár középkori oklevéltára és pecsétjei. In: Kralovánszky Alán (szerk.): *Székesfehérvár évszázadai II. Középkor*.
- Kubinyi 1994.** Kubinyi András: *Hospes. Hospesjog*. In: KMTL, 273., 274.
- Kubinyi 2009.** Kubinyi András: *Tanulmányok Budapest középkori történetéről I*. Budapest 2009,
- Kurze 1966.** Kurze Dietrich: *Pfarrerwahlen im Mittelalter. Ein Beitrag zur Geschichte der Gemeinde und des Niederkirchenwesens*. Böhlau Verlag. Köln, Graz, 1966.
- Ladányi 1996.** Ladányi Erzsébet: *Az önkormányzat intézményei és elméleti alapvetése az európai és hazai városfejlődés korai szakaszában*. Márton Áron Kiadó. Budapest, 1996.
- Mollay 1959.** Karl Mollay (Hrsg.): *Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn*. Budapest, 1959.
- Neumann 2010.** Neumann Tibor: Források Székesfehérvár középkori kiváltságainak történetéhez. In: Zsoldos Attila – Neumann Tibor (szerk.): *Székesfehérvár középkori kiváltságai*. Székesfehérvár 2010, 43–122.
- Oltvai 1968.** Oltvai Ferenc: *Szeged története írott emlékekben 1522–1945*. Szeged, 1968.
- Parthenopeis 2021.** Blazovich László (közreadja): Raymundus Parthenopeis: *A törvények rövid, könnyű és hasznos foglalata*. (Jogtörténeti értekezések 49.) Budapest, 2021.
- Reg. Arp.** Szentpétery Imre (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. 1001–1270*. Budapest, 1923.
- Reizner 1900.** Reizner János: *Szeged története IV*. Szeged, 1900.
- Repgow 2005.** Blazovich László – Schmidt József (közreadja): Eike von Repgow: *A Szász tükör*. Pólay Elemér Alapítvány, Csongrád Megyei Levéltár. Szeged, 2005.

- Rokay–Takács–Wehli 1994.** Rokay Péter – Takács Miklós – Wehli Tünde: Zág-ráb. In: KMTL, 739.
- Ruszoly 2011.** Ruszoly József: *Európai jog- és alkotmánytörténelem*. Szeged, 2011.
- Solymosi 1998.** Solymosi László: *A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon*. Argumentum Kiadó. Budapest, 1998.
- Szűcs 1981.** Szűcs Jenő: Megosztott parasztság – egységesülő jobbágyság. A paraszti társadalom átalakulása a 13. században. *Századok*, 115. (1981) 263–319.
- Takács 1994.** Takács Miklós: Nagyolaszi. In: KMTL, 477.
- Teiszler 2007.** Teiszler Éva: A felvidéki soltészfalvokról. In: *AUSZ Acta historica*, CXXVII. (2007) 39–45.
- Zsoldos 2010.** Zsoldos Attila: A fehérváriak szabadságai. In: Zsoldos Attila – Neumann Tibor: *Székesfehérvár középkori kiváltságai*. Székesfehérvár 2010, 36–41.

